

PIERŚ (771) *sb f*

piers (233) [w tym: formy sg w znac. 1. (3), w znac. 2. (4); formy pl w znac. 2.], piers *a.* **piersi** *pl* *t* [w znac. 1. i 3.] (538); piers *PatKaz II* (16), *March*³, *WróbŻółt*, *GliczKsiąż* (12), *LubPs* (2), *HistLan*, *BudBib* (6), *SkarJedn* (3), *CzechEp*, *KochFr*, *WisznTr*, *KochPam*, *KochSob*, *PudłFr*, *ArtKanc*; piers *a.* **piersi** *ZapWar*, *BierEz* (3), *ForCnR*, *Mymer*¹, *HistJóz*, *BartBydg* (3), *BielŻyw*, *MiechGlab*, *RejKup* (2), *KromRozm III*, *BielKom*, *GroicPorz*, *RejWiz* (2), *RejZwierz* (3), *RejAp* (6), *GórnDworz*, *HistRzym* (5), *BiałKaz*, *BielSat*, *RejZwierc*, *BudNT* (4), *StryjWjaz* (2), *KarnNap* (2), *KochOdpr*, *Oczko* (14), *Calag*, *KlonŻal*, *KochPhaen* (4), *BielSjem* (4), *KochPieś*, *KmitaPsah PaprUp*, *ZawJeft*, *GrabowSet* (7), *KmitaSplit*, *VotSzl*, *CzahTr*, *SkarKazSej*, *KlonFlis*, *SzarzRyt*; piers : piers *a.* **piersi** *OpecŻyw* (13:10), *PatKaz III* (1:1), *Murm* (1:4), *TarDuch* (3:1), *FalZioł* (53:207), *GlabGad* (4:29), *RejPs* (4:1), *HistAl* (1:3), *MurzNT* (1:1), *Leop* (12:4), *RejFig* (1:2), *BibRadz* (8:9), *BielKron* (15:23), *Mącz* (6:16), *SienLek* (3:60), *LeovPrzep* (1:1), *RejPos* (4:8), *KuczbKat* (1:4), *KochMon* (1:1), *CzechRozm* (1:2), *KochPs* (2:1), *SkarŻyw* (12:21), *BielSen* (1:1), *Calep* (4:7), *GórnTroas* (2:9), *KochFrag* (1:1), *LatHar* (8:7), *WujNT* (7:9), *PowodPr* (1:1), *SkarKaz* (9:4), *GosłCast* (1:1), *KlonWor* (2:2).

piers (768), **pirś** *BartBydg* (3).

e (77), *é* (8); *e* : *é* *MurzNT* (1:1) *SienLek* (8:2), *Oczko* (9:5).

sg *N* piers (3). \diamond *A* piers (1). \diamond *I* piersią (2). \diamond *L* piersi (1). \diamond *pl N* piersi (79). \diamond *G* piersi (173). \diamond *D* piersiām (34), piersióm (2); -óm *Mącz*; -ām : -óm *GlabGad* (3:1); ~ -ām (10), -(a)m (24); -óm (1), -(o)m (1). \diamond *A* piersi (231). \diamond *I* piersiami (66); -ami (46), -āmi (4), -(a)mi (16); -āmi *Mącz*; -ami : -āmi *OpecŻyw* (6:2), *GliczKsiąż* (6:1). \diamond *L* piersiach (177); -ach (49), -āch (42), -(a)ch (86); -ach *BibRadz* (3), *HistRzym* (4), *KuczbKat*, *KochPs*, *BielSen*, *KmitaPsal*, *LatHar*, *WujNT* (3), *SkarKazSej*, *KlonWor*, -āch *BierEz*, *Murm*, *BielKom*, *RejWiz*, *RejFig*, *RejZwierz*, *RejAp* (2), *RejPos*, *RejZwierc*, *StryjWjaz*; -ach : -āch *OpecŻyw* (3:1), *Leop* (1:2), *BielKron* (3:11), *Mącz* (5:1), *SienLek* (8:12), *KarnNap* (1:1), *Oczko* (2:2), *SkarŻyw* (9:1). \diamond *V* piersi (2).

Sł stp: piersi, piersi, piersi, *Cn*: piersi, *Linde XVI – XIX w.*

1. Górna przednia część tułowia, także narządy wewnętrzne znajdujące się w klatce piersiowej (przede wszystkim o płucach); *pectus Murm*, *Mymer*¹, *BartBydg*, *Miech*, *HistAl*, *PolAnt*, *Mącz*, *Calag*, *Calep*, *Vulg*, *Cn*; *thorax Murm*, *BartBydg*, *Mącz*, *Calep*, *Cn*; *mamilla PolAnt*, *Vulg*; *sinus Mącz* (539) : *yakom ya nyesbyl* [...] *Maczyeya sdyvraczow a nym mv zadał rany krwayey wpyersy ZapWar 1511 nr 2082*; *BierEz M4v*; *OpecŻyw 19v*, [127], 156 [2 r.], 173; *PatKaz III 103v*; *Murm 55, 57, 73*; *Mymer*¹ 23; *Thorax*, *pectus*, *pyrsi* od *szyye asz do pasza BartBydg 158b, 48b*; *TarDuch B8v*; *wezmi diapenidioⁿ albo diatris salomonis z apteki kołaczkki fa pot.wierdzaiące [!] pierfi. FalZioł I 2a*; *Też kto by poziwał tego ziela albo prochu thego ziela w karmiach/ tedi wilkości złe fpierfi wypądz. FalZioł I 13a*; *Theż ty nafienia fą dobre [...] naprzeciwko wrzedzieniczam ktore fie czinią wpierfiach FalZioł I 31d*; *A trzeciego dnia po tych piłuch namaży sobie pierfi malcią dialteą zagrzałwi ią dla lepszego odmiękczenia pierfi. FalZioł I 84d*; *Theż wino w ktorzym by było warzono to ziele, ciężkchofc fpierfi wypądz. FalZioł I 128a*; *Trzecia poštać [uryny] [...] znamionuie płucza/ lercze/ dijafragma y włzytki pierfi z łzija. FalZioł V 7*; *Gdy fie kto na pierfi ftłucze. Wezmi garść ziemnych gliłt/ fzafranu poł*

łyżki/ [...] *FalZioł* V 92v, ¶5e, ¶5f [3 r.], ¶6a, ¶6b [6 r.], ¶6c [2 r.] (128); *BielŻyw* 47; Cze^{mv} v famey niewiałti cice fą na pietłiach [!] Gdyż v infzych zwierząt fą na żywocie. *GlabGad* D6; kto iełt wielkich pierfi, ten też barzo tchnąci, á taki iełt moczny *GlabGad* P4v; Pierfi kołmate y porośle vkazuią człowieka mądrego, ale ku nauce trudnego, który theż bywa robotnik łwiebodny/ [...] Pierfi zafię gładkie á nie porośle człowieka mgleyfzego znamionuią *GlabGad* P4v, A8v [2 r.], C4, D5, D5v [2 r.], D5v *żp* (21); A Darius podniofłzy ręce fwoie obłąpił go/ y całował pierfi łzyię y ręce iego *HistAl* G, K; *KromRozm III* F7; złoczyńcá nago [...] ná węfłzey ławie niż ciáło iełt/ bywa pod pachę przez pierfi przywiązan *GroicPorz* iiv; *RejWiz* 35v, 93v; *RejFig* Bb5v; *RejZwierz* 118, 120, 140; Niektorzy to zową Rácyonał/ ktore było ochędoftwo/ co ie kładżiono ná pierfi Biłkupowi *BibRadz* I 48d *marg*; Androgine fą w Africe/ ktorzy [...] máią práwe pierfi męłzczyźnie á lewe żeńłkie/ Hermofrodite. *BielKron* 8; Wiele inych dziwow álbo wyrodkow od ludzi ná łwiecie/ [...] niektorzy bez głow/ niektorzy co w pierfiach gębá á ná ramieniu oczy *BielKron* 8v; A w tym Koryolanus pierfi fwoie nágie/ ná ktorych blizn pełno było/ przed włzytkimi vkazał/ mowiąc: ieflim ią to skażcá Rzeczypołpolitey *BielKron* 109, 9v [2 r.], 18v, 329v, 420, 462; Cardiac et cardia, Kordiaká/ niemoc kiedy człowiek cierpi wielkie vciążenie ná ferce y yufzich [!] wnątrznofciach pod pierfiami. *Mącz* 38b, 4b, 111c, 139d, 285d, 286a (9); W pierfiachciem fą członki nałłáchetnieyfze ku żywotu/ Serce/ płucá/ wątrobá. *SienLek* 16; (*marg*) Czyścienie pierfi. (-) Száłwią wierc z pieprzem á potym ią warz w Winie álbo w piwie/ thego fye ná noc y ná zárań nápiay [!]/ iełt pierfiám wielką pomocą. *SienLek* 83; Pořila ferce pożywánie mierne łzáffránu/ pierfi też czyni lekkie á przeltronne. *SienLek* 83; Boki álbo pierfi gdy bolá á ciężłkie oddychánie małz/ Gorczyce náwierc á ná bolące miełtce przyłóż *SienLek* 87v; á vpiekfzy s tego mołkal/ ciepłó ná żołádek przyłóż/ to iefłh miedzy pierfiámi á miedzy pępkim *SienLek* 98, a3, 15, 16 [3 r.], 18v, 23 (41); *LeovPrzep* I3v; *RejAp* 12, [13], [13]v, 130, 131v; *HistRzym* [2], 56; *BielSat* Nv; Zegnáią potym [*przy krzcie*] Krzyżem S. czołó/ oczy/ pierfi/ rámióńá/ y włzy. *KuczłKat* 145, 245; áno iuż flegmá w pierfiach łkrzypi/ áno iuż dycháwicá mowić nie dopuřci *RejZwierz* 160v; Y wyfłżło řiedm ániółow zkořciółá/ [...] obleczeni płotnem czyłtym řwietnym/ á przepałani v pierfi páfami złotemi. *BudNT Apoc* 15/6, *Apoc* 1/13; *StryjWjaz* C2v; *CzechRozm* 168v [2 r.]; *KarnNap* B3v, B4v; Widziałem w Allexándryiéy opuchłé/ y ná boki lewé choré/ ktorzy žiemię z Egiptu vżywáli/ łędżwié/ vdy/ rámióńá/ zad/ boki/ y pierfi námázuiąc/ á znáczną pómoc odnofząc. *Oczko* 17v, 14, 14v, 19, 22v [2 r.], 25v (13); *Calag* 104b; otworzywłzy on mármor/ ná pierfiách iey kámięń drogi náleżli *SkarŻyw* 488, 47 [2 r.], 173, 329, 373, 537, 538; *BielSjem* 37; *PaprUp* Av; *Calep* 391b, [766]a, 1066a, 1087a, 1110a; Otóż pierř nága łámá fię wyfmyka/ A rozgniewánéy ręki napomyka. *GórnTroas* 13, 12, 13, 14, 43, 66; *WujNT Apoc* 1/13, s. 860, *Apoc* 15/6; *KmitaSpit* C5; *GosłCast* 40; Pátrzymy ná dzieci gdy fię vczá pływác/ Niż poczną o łwey mocy nurt przebywác/ Pod pierfi pęcherz ábo korek řcielá *KlonFlis* E2; *KlonWor* 41, 43; Iełt řmierc y ná łóžu. Y ták pierzchłiwego řmierci grzbiet iełt odkrył/ iák pierfi řmiáłego. *SzarzRyt* C2.

W charakterystycznych połączeniach: piersi kosmate (2), obrosłe, pancierzmi uzbrojone, skażone, skrwawione, wypragle (wyżżone) z gorącości (2), wzdęte, zaziębione; gorącość piersi, mazanie, niedostatek, odmiękczenie, (wy)czyścienie (2), zatkałość; piersiam niedobry, użyteczny; w piersiach chropawość, przekaza, trapienie, ulżenie, uschnienie, wada, wrzod (wrzedzienica) (4); piersiom pomoc

(*być pomocą*) (2); *piersi czynić lekkie a przestronne, czyścić (przeoczyścić, wyczyścić)* [z czego] (24), *leczyć* (2), *mazać (pomazować, namazać)* (14), *miękczyć (odmiękczać)* (6), *obciążać, obłożyć [czym], obrażać, odkrywać, (zaćmione) otwierać* (2), *(po)całować* (2), *podziurawić, posilać, potwierdzać (twierdzić)* (2), *rościć (otworzyć (mieczem), przerazić)* (3), *(nagie) ukazać* (2), *zagrzewać* (2); *na piersi bańki stawiać, kłaść (przykładać, przyłożyć) [co]* (12), *włożyć* (2); *w piersi uderzyć* (2), *zadać ranę; na piersiach mazać* (2), *zawiesić*.

Przysłowie: Słowa w języku iedwabne/ Ale w pierśiach ferce zdrądne. *BierEz* H4v.

Zwroty: »bić się, uderzyć się, tłuc się w piersi; bić, tłuc w piersi (sw(oj)e); bicie (się), uderzenie w piersi; bić, tłuc piersi sw(oj)e; bicie, tłuczenie piersi (swoich)« [oznaka skruchy lub rozpaczy] = *percutire (in) pectus suum PolAnt, Vulg [szyk zmienny] (10:2:1;3:1;2:2;8:3;2:1):OpecŻyw* 151v; *RejKup* n2, r8; *Celnik* zdaleka łtanąwłzy/ [...] bił wpiersi swoie/ rzeknąc/ Boże Bądź miłościw mnie grzefłznę^{mv} *MurzNT Luc* 18/13 [przekład tego samego tekstu: *BibRadz, RejPos* 199v, *KuczbKat* 420, *BudNT, WujNT*]; *BibRadz Luc* 18/13; Tym więcej iefłzce pobudził włzytek lud ku płóczu/ ták aż niewiáfłty były pierśi swoie kámieniem *BielKron* 45v; *Mącz* 302d; *RejPos* 199v, 201v [2 r.], 202, 202v [2 r.]; *KuczbKat* 420; Y włzytkie [...] tłumy [...] wyrzawłzy co było/ bijąc fwe pierśi wracały fię. *BudNT Luc* 23/48 [przekład tego samego tekstu *LatHar* 726, *WujNT*], *Luc* 18/13; *SkarŻyw* 224, 293, 582; *Calep* 811b; Tu tu żáfłści/ doday ręce mocy/ Niech tłucze pierśi dni całé/ y nocy. Niech dwóy głóś [!] dáią morzá Troiáfłkiego Brzegi/ bićia w nie wód/ y w pierś wielkiego. *GórnTroas* 13, 11, 12, 31; *LatHar* 103, 261, 320, 726; *WujNT Luc* 18/13, s. 271, *Luc* 23/48; Vłpławiedliwienie grzefłznego/ y przenieśienie iego z gniewu do łáfłki Bożey: nie iefłt gołe vderzenie w pierśi/ áni oczu łpułzčenje ná ziemię *SkarKaz* 347a, 349b, 353a.

»piersi drapać« [oznaka rozpaczy] (2): drudzy rozumieli/ ifłz zá táką przygodą włófy ná łobie y łzaty táfłgąc/ pierśi dráfłć/ y iákó łzalona biegąc y wołác miáfłá *SkarŻyw* [197]; *GórnTroas* 12.

»kłaść, położyć rękę na (swe) piersi; dzierżec, trzymać rękę na piersiach« = *przyjąc uroczystą postawę (1:1;1:1): xýżę rzekłó dzýewce łwey Afenech izby pocałowała Iozefa/ [...] Iozef położył rękę łwá na łwé pýerśi bronýac iey tego HistJóz* B4v; Ten [poseł] vczyniwłzy niłką pokłone/ dzierzał rękę práwą ná pierłiách/ Słównáfłkim ięzikiem mowiac rzekł. *BielKron* 331v, 135, 332.

»kłaść na piersiach, na piersi [A pl] znamię (krzyża św. a. krzyż)« = *czynić znak krzyża, żegnac się (2:1): Twoy Pánie krzyż ná czołá náłze y ná pierśi kładziem SkarŻyw* 101, 120, 399.

»na piersiach [co] nosić« [szyk zmienny] (7): *BibRadz* II 77a marg; *RejAp* 183v; *HistRzym* 61, 62; *Krzyłz* zdrzewá S. ktory z łkárbu krolewłkiego rodzicow łwoich miáfłá/ ná pierśiách nołzac wednie y wnocy całowáfłá. *SkarŻyw* 159; *Strophium* – *Mętlík* albo *napierłien* iaki na pierłiach biáfłe głowę nołzáfł. *Calep* 1011b; *SkarKazSej* 700a.

»od piersi odgarniac« [oznaka niechęcł] (1): lubá rzecz ku ferçu przykładamy iako iemu włafłná á ktorey ono żáfłda, á zafię wzgardzoná od łiebie y od pierłi odgarniamy. *GlabGad* D6.

»na piersiach [czyich] położyć się (a. położyć głowę, a. kłaść oblicze), leżec, odpoczywac, zasnąć« = *odpoczywac w czyichś objęcłiach; recubere supra (a. super) pectus, esse in sinu Vulg; incumbere supra pectus PolAnt [szyk zmienny] (5:4:3:2): OpecŻyw* 18v, 94v, 151; on iá obiáfłwłzy á na pierłiach głowę położywłzy vłnáfł *BielŻyw* 132; Y był ieden z zwolenników iego ktory leżáfł ná pierłiach Iezufowych/

kthorego miłował Iezus. *Leop Ioann* 13/23, *Ioann* 13/25, VV v; *BibRadz Ioann* 13/25; *RejPos* 278v; *SkarŻyw* [407]; *LatHar* 435; *WujNT* 299, *Ioann* 13/25, 21/20.

»piersiami pracować« = *szybko oddychać* (1): [o *Kassandrze*] Drżą ná niey wŕszytki członki/ pierliami prácuie/ Oczy wywraca/ głową kręci: to chce mowić/ To zámilknie. *KochOdpr* D.

»ku piersiom przytulać; przytulony do piersi« (1:1): Czemu rzecz którą miłuiemy obłapiaiąc ku pierliom przytulamy. (-) Bowiem miłóć z łercza pochodzi ktore w pierliach przebywa *GlabGad* D6; Gdy z przytuloną do piersi tyś fię porozumiał *Lutnią/ łloniem opravioną/ łam fię Phoebus zumiał* *KlonŻal* B2v.

»na piersi [A pl], na piersiach zawiesić; u piersi zawieszony« (1:1;1): Korzeń piwowoniei ná pierśiach mu [*choremu*] zawięsić/ áby ij żawždy nośił *SienLek* 58v; *SkarŻyw* 68, 112.

Zwroty o znaczeniu 'walczyć, bronić': »piersi nastawiać« (1): łami siebie Ku gwałtownieyszéy chowaymy potrzebie: *Tarczéy/ niź pierśi/ piérwéy náftawiáią* *KochPieś* 38.

»piersiami swymi nieprzyjaciela wyprzeć, nieprzyjacielom odpierać« [*szyk zmienny*] (1:1): *BiałKaz* L3v; [*bracia narodu szlacheckiego*] czálu niebępieczeńftwá gwałtownego/ łami wŕszyfcy przeciwko nieprzyjacielowi powłtác/ y onego pierśiami łwymi wyprzeć łą powinni. *VotSzl* D2.

[»przeciwnymi piersiami wytrzymać«: *Litwá y Zmodź* piérwłze gwałtowne potkanie *Kijowiánom* łmiele y łtale przeciwnymi pierliami wytrzymáli *StryjKron* 393.]

»piersiami swymi zatrzymawać« (1): [*prymas z biskupy*] iákmiarz pierśiami łwymi tumulty do vpadku zgotowane ná łobie záttrzymawali. *PowodPr* 20.

Wyrażenia: »ciasne [= wąskie] piersi« [*szyk 2:1*] (3): *FalZioł* I 45d; zalię subtilność ducha pochodzi od małych płuc ktore lie theż w ciałnych pierliach chowaią *GlabGad* P4v, P4.

»dołek w piersiach, pod piersiami« = *praecordium, ventriculus cordis* *Mącz* (2:2): *Mącz* 65b, 483c; dobrze choremu żółądkowi łłuzý gdy ná dołku pod pierśiami koral wiśi. *SienLek* 97, 86.

»lekkość w piersiach« (1): [*cebula uwarzona z miodem*] głos czyni dobry y lekkość wpierliach y żółądek pofila *FalZioł* I 133b.

»piersi szerokie; w piersiach szeroki; szerokość piersi« = *latus pectore* *Mącz* [*szyk 4:4*] (4;3;1): *FalZioł* V 36; *BielŻyw* 79; *GlabGad* D5, P4; *TAtarzy* łą ludzie póspolicie wzroftu łrzedniego, maią pierli y ramiona łzyrokie [*pectore et scapulis ampli*] *MiechGlab* 21; *Mącz* 185c, 286a; [*Ulisses*] wzroftem pomniejszy od *Agamemnona*, Ale zaś w piersiach szerszy, także i w ramiona *KochMon* 26.

Wyrażenia na oznaczenie dolegliwości dróg oddechowych: »boleść (a. bolenie) piersi; bol(enie) (a. boleść) w piersiach; piersi bolące« [*szyk 14:1*] (7;7;1): *SPynak* [...] odmiękcza żywot y bolełci pierli odeymuie/ y płucz także *FalZioł* I 123c, ę6b, I 5d, 67b, 68b, 81c (9); Na pierśi bolące/ przykłáday rutę z figami wárzoną *SienLek* 83; A gdy w pierśiach we wnątrz bol/ chrzypánie z káfzlu/ weźmi ruty á *Izopu* *SienLek* 83v, 18v, 83, 132v, S[ss]v.

»piersi chore; choroba w piersiach, piersi« (3;2;1): [*chrzan uwarzony z bobrowemi strojmi*] ma mocz naprzeciwo chorobam pierli załtarzałem *FalZioł* I 117c, IV 39a; *SienLek* 15v, 83, S[ss]4, T[tt]3.

»ciasność w piersiach« = *asthma Murm, BartBydg* (2): *Murm* 74; *Asthma, dichavicza, cyasnosc* w pyrśiach *BartBydg* 15.

»ciężkość piersi, w piersiach; ciężko w piersiach; piersi obciążać« = *dyspnoea Mącz* [szyk 29:3] (17:11;2;2): Też nalenie łwoyłkiego kopru iełt dobre naprzeciw ciężkołci pierłi/ która pochodzi z zimnołci flegmiftey *FalZioł* I 7d, ꝥ5e, I 2a, 7b, 44c, 80b (27); *RejFig* Bb7v; *Mącz* 98c; Gdy komu káfzel/ á w pierłiach ciężko/ z kurzego pępká łkorkę vfułz/ á łtáfłzy iá ná proch w czym chcełz wypiy *SienLek* 84v, 27; iefli tho Catarrhus co z głowy łpadáiąc pierłi obciążá/ tedy ná głowę ducie pułłć *Oczko* 15.

»duszność (z ciężkością a. z kaszlem) (a. zaduszenie) w piersiach; w piersiach duszen; zaduszać piersi« (6;1;1): Był też [młodzieniec] w pierłiach duszen/ bo Niefzczęłcie/ s Szkołá wielmi go byli zdáwili *ForCnR* D2v; Litargirium dane ku piciu zadułza pierłi człóweku tak barzo áż do łmierci. *FalZioł* III 37d; Zafię z omiełzkania zwyczáynego krwię pułzczenia/ przychołdzą na ony ludzie/ wrzedzienice [...] dułznołć z ciężkołciá w pierłiach, Apoplexia *FalZioł* V 57, I 89c, 113b, 114d, 154b, III 31b.

»ochrapienie piersi, w piersiach« (1:1): Figi łuche [...] ochrapienie y ciężkołć w pierłiach oddalaia *FalZioł* III 15a, I 82d.

»suchość piersi, uschnienie w piersiach« (3:1): Kto ma vłchnienie wpierłiach vwarz Dragant, zgumi Arabicu^m w łęczmienney wodzie, á tego łie napijay. *FalZioł* III 26c, ꝥ6b, I 78c, 103d.

Szereg: »piersi, ((też) i) płuca« [szyk 21:3] (24): Korzenie vwarzone w wodzie z lakricija/ s figami/ z Izopem/ pierłi człłci j płucza z wilkołci grubych á lipkich *FalZioł* I 66a; ołowianey barwy vrina/ [...] Znaminiuie pierłi y płucza być dręczone/ iako dychawiczná niemoczá *FalZioł* V 2v, ꝥ5f, ꝥ6b, I 66c, 67b, 78c (24).

W *przen* (17) : Vczyń panie pierłi moie palátz albo wieczernik kołłtownie a znamienicie vłany tobie *OpecŻyw* 90v; *BielŻyw* 17; we wnątrnołciach pierłi moich nołłę nápiłaná náukę twoię. *RejPs* 61; *BielKom* C5v; Będzielzi też ná pierłiach to iełt w łercu/ nołłł łponki nádzieie/ tedy to co pomyłłiz mieć/ będzielz miał *HistRzym* 65; Kazał P. Bog y ná pierłi Aaronowe włozyc náukę y prawdę: ábj z ie⁸⁰ vłt y wykłádu/ lud náuki/ prawdy/ y rozłádku w rzeczách Bołkich pátrzył. *SkarŻyw* 491, 112, 491; *KmitaPsal* A2v; Vłtawa w twoim ráunku/ moy Pánie/ Gdy/ oko łzá źrze/ pierłi targa łkanie *GrabowSet* I2, A4, L, M2v, P3, S3, S3v; Czy cię podobno łczęłłć pomáłu dotknęło/ A nie pól práwie łercá z pierłi twych wyięło? *KochFrag* 52.

W charakterystycznych połączeniach: piersi maczać (łzami) (2), targać (2), wilżyć łzq, zmoczyć płaczem; w piersiach (na piersiach, u piersi) (we wnątrnołciach piersi) nosić (5), zamykać; napisany w piersiach.

Przen (13) :

a) *Wnętrze człowieka, siły duchowe* (8) : weźrzawłzy ná hiłtorye iáko ná obrázy dzieiow zacnych przodkow łwoich [...] nie drzewiey ołtydnie áłbo łie vpokoł ná pierłiach/ áż łnimi porowna w vczynkách zacnych. *BielKron* 333v; *KuczKat* 30; Stwórz we mnie/ móy pánie/ łerce bogoboyné/ A w ozięłtych pierłiach myłłi włkrzeł przyłtoyné. *KochPs* 77; Lecz im gotowłzé dáiełz mnie lekáłłtwo twoie: Tym głęłłzą ránę czuiá truchłé pierłi moie. *ZawJełt* 20; Bądźcie pozdrowione náciłłze pierłi Pána Iezufa Chryłtuła zbáwiłciela náłzego dla nas przy męce łmutkiem łtrwożone. *LatHar* 266, 321; *SkarKaz*)(4.

Szereg: »piersi a serce« (1): bił pierśi swoie/ wyznawáiąc iż pierśi á fercze złe á vpome iego/ iáko y z nas káżdego/ záwiadło go w grzech á w vpadek iego *RejPos* 202v.

b) *Powierzchnia ziemi* (1) : [*Polska ziemia mowi*] Chcę áby lyn káždy moy był ítáteczny/ cíchy: Ieździł po moich pierśiach ná koniu we zbroi/ Tákíey sie gotowości zły Tátáryzn boi. *BielSen* 12.

c) *W opisie gwiazdozbioru noszącego nazwę istoty żywej* (4) : Lwá po pierśi/ y po brzuch/ aż ku pośládkowi [*Panna*] Záymuie *KochPhaen* 18, 4, 23 [2 r.].

a. *O ptakach i zwierzętach* (30) : [*sroka o sobie*] Mam ci wízytki dośtátki/ Cudne pierśi ięzyk prętki *BierEz* O3; PAw íełth ptak czudny [...] na ízygi y na pierfiach ma piorka ízarfirowey barwy. *FalZioł* IV 21d; Druga riba íełt Kruk morzki, dla tego íełt rzeczón: iż kracze iako kruk/ á w pierfiach v fercza głos íobie formuie *FalZioł* IV 32c, IV 23b [2 r.]; *GlabGad* D5v [2 r.]; *HistAl* I2; *BielKron* 435; *Mącz* 286d; Weźmi oleiu konopného/ á zmiéřzay ze psią krwią nápoły/ námázuyze tym koniowi żyły ná pierśiach. *SienLek* 170, 183v, 186, 187v; *GórnDworz* E8v.

α. *O wizerunku orła* (5) : Kłięťwá Zatorśkiego biały Orzeł w błękitnym polu/ á ná pierfiach Z. *BielKron* 425v, 425 [2 r.], 425v; Ná wirzchu Orzeł biały w pierfiach Lilie miał *StryjWjaz* C.

β. *Mięso z przedniej części zwierzęcia lub ptaka; pectusculum Vulg, PolAnt; pectus PolAnt* (10) : Kacźka na pierfiach telko ímacźna á nafzigi. *FalZioł* IV 18a, IV 22c; *Leop Num* 6/20; Ręka íwá przynieśie ofiarę ku paleniu Pánu/ tłuśtość y z pierfiámi/ obráćáiąc w ofiárowaniu ony pierfi przed Pánem. *BibRadz Lev* 7/30, *Lev* 7/31, 34, *Num* 18/18; á gdy to zápalili/ ofobno pierśi y łopátki odłóżył Aaron. *BielKron* 38, 38.

b. *O węźu: spodnia część ciała; venter PolAnt* (1) : [*Jehowa do węźa*] Płáźić íię bęďziefz ná pierfiách twoich/ á proch źrzcć bęďziefz po wízytki dni żywotá twego. *BibRadz Gen* 3/14.

2. *Sutek, gruczoł wytwarzający mleko, ważny element urody kobiecej; mamma Murm, HistAl, Mącz, Calep, Cn; (h)uber Vulg, Mącz, PolAnt, Calep; mamilla Vulg, Cn; pectus Mącz; mammula, sumen lactans feminae Cn* (230) : gotouany zwyecznoźczy twoye wnáthrznoźczy ogarnácz bośtwo y twoye przeczyłte pyerfzy uychouacz czlouyeczenśtwo íyna bozego *PatKaz II* 35v, 39, 49, 83; Mamma. Eyn brułt ader dut Pyerfy álbo cycek. *Murm* 57; *TarDuch* B5; Teź proch tego kopru/ poźyway w polewkach [...] czyni obfitość mleka wpierfiach *FalZioł* I 7d; Teź gdy by plałtrem ítego ziela obłóżył pierfi biały głowie tedy íey mleko odeymie. [...] thakiefz pierfi młodey biały głowie nie bęďą rośły pod tym plałtrem. *FalZioł* I 34d; Emplałtr teź wośkowy/ mleku w pierfiach v niewiaśty z íiadać íie nie dopuřzcźa. *FalZioł* IV 28c; [*jako poznać, jeśli niewiasta z dziećmi chodzi*] Piáte/ przyrodzonych rzeczy załtanowienie/ á pierfi nabieranie. *FalZioł* V 15; Gdy prawa pierś chora íełt, Nieprześpicźność porodzenia męřczyźnie [= *dziecku płci męřkej*] vkazuie. *FalZioł* V 31, †5f [3 r.], †6a, b, c, I 33d (50); Czemu mleko wypuřczóne z pierfi gdy bywa gęłte á miáłśe znamionuie otroka *GlabGad* D7v, C8v, D6v, H5; Zoná teź íego byłá máliutka a bárzo miáłśa zwielkimi pierfiámi *March*³ T7; *HistAl* I2v; Dla częgo máłce koźdey przydał pyerśi/ y záraz pokármem opatrzył/ áby płod [...] myał yáko z włałnego á íwego żywność y wychowánye. Y ktemu yeśłcze nye yedne pierśi dał/ ále yákoby nieyákýe ítudnice á źrzodłá rozfaďdził/ aby ínadź yeśliby bliźnyęťa były/ koźde z ofobná íwe miáło s częgoby piło y íiebye żywiło. *GliczKsiąź* D2v, B5v; *Leop Cant* 1/12, 4. *Esdr* 8/10 [2 r.]; *RejFig* Aa7; Namilśzy moy íełth iáko ínopek mirrhy/ ktory nořę między pierfiámi memi. *BibRadz Cant* 1/12

[przekład tego samego tekstu: *Leop*, *LatHar* 321]; Niewiały tam wielkich pierfi/ iáko dziećię ieden bywa. *BielKron* 271; [niewiasty] dzieweczek wielkość młodych nábráły/ kthore ku rycerłkim rzeczám ćwiczły/ práwe pierfi im paliły áby vřchły/ á lewey niecháły dlá chowánia dzieći *BielKron* 319v, 297 [3 r.], 299, 319v, 348; Amazonas, Były niewiały które łobie práwy cic/ álbo/ pierśy obrzewówały/ áby tym łpofobnieyřze były ku walce. *Mqcz* 7c, 205d, 497a; ále tu tylko záś będzie o łámych pierřiach łámicznych/ to ieřł futkoch/ álbo cyckoch *SienLek* 86; Młéko w piérřiach iáko mnożyć álbo niřzczyć *SienLek* S[ss]3, 74; Lecz skoro piékną szyję i piersi poznała I wzrok wdzięczny boginiej, [...] do niej tak mowiła *KochMon* 33; *BudBib Cant* 4/10; *SkarŻyw* 21 [2 r.]; *KochFr* 106; *KochPam* 81; *KochSob* 68; Piersi řniegu łromotę/ pátrř/ iáko zádáia/ Náđ řnieg bielřą dáleko piéć ná łobie máia. *PudłFr* 70; *Calep* 490b, 633b, 752b, 1104a; *KochFrag* 27; *LatHar* 321; *SkarKaz* 84a, 489b; *KlonWor* 65.

W porównaniach (4): leřřze łą pierfi twoie/ niřli wino/ woniáiaće mářćiami naleřřfemi. *Leop Cant* 1/1, *Cant* 1/3; Dwie pierři twoie iáko bliźniąt dwoie v łárny *BudBib Cant* 4/5, *Cant* 4/10.

W charakterystycznych połączeniach: piersi mamczyne, niepokalone (o Maryi), niewieřcie, paniéřskie (o Maryi) (13), przeczyste (o Maryi), samicze; piersi pełne mleka, miernie wydane; twardość piersi (2); [kto] uciągłiwyh piersi, wielkich; [kto] z wielkimi piersiami; piersi rosna (urořły) (3); pomacać za piersi.

Zwroty: »pod pierřią leżeć« = być w łonie matki (1): A gdyby Pękatka bliźnięta nořła/ á iednaby telko pierf iey zcienczała/ [...]. Tedy one^{mv} dziećięciu co pod taką pierřią leży, wadę á nieprzeřpiecznořć znamionuie. *FalZioł* V 31.

»od piersi, u piersi odchować« [szyk zmienny] (1:1): *BielKron* 62v; Mátká Sámuelowá/ wnetže łkoro od pierři odchowała łynaczka do Helego go do kořćioła dáła *SkarKaz* 420b.

»od piersi odrywać, odjęty być, oderwany« = *avulsus ab uberibus Vulg* (1:1:2): y wy przełózeni Bábilonřcy [...] áni łámi zwiécie gdy przypádnié moźnieyřły ná was ták iź y wy y dzieći wářfe od pierfi odięte będą o kámieñ rořtracone [*Vulg Ps* 136/9]. *RejPs* 204v; *Leop Is* 28/9; *KuczbKat* 270; *SkarŻyw* 412.

»piersiami karmić, (wy)chować, żywić, dawać pokarm; dać piersi ssać; piersi (ktore) (nie) karmiły; piersiami karmiąca, karmiony« [w tym: *swymi* (11), (*swymi*) *własnymi* (4); o *Matce Boskiej* (27)] = *lactare fecit PolAnt*; *dare lac Vulg*; *ubera que lactaverunt Vulg* [szyk zmienny] (16:13:3:1;1;6:4:4): łyn moy mily ktorégom z ducha řwiéće⁸⁰ poczęła/ ij pierřiami mémi paniéřskimi wychowala/ oto iuź na krzizu łromotnie vmiéřa/ dlá wářfego zbáwieniá. *OpecŻyw* 142, 17, 17v, 20v [3 r.], 81, 150 (10); ale panna bořtwo porodzyła pyařtouala pyerřyamy uychouala *PatKaz II* 46v, 31 [2 r.], 34v [2 r.], 38v, 70, 74, 82; *TarDuch* B; Co lepyey yeřł/ yeřli máthka łwemi włáfnemi pyerřyami dzyecyę kármic ma/ czyli yemu chować mámkę. *GliczKsiąź* D2, D2 [2 r.], D3v, D4v [2 r.], D5 [2 r.]; *Leop 3.Reg* 3/21, *Luc* 23/29; *BibRadz Gen* 21/7; *BielKron* 132v; *RejPos* 106; *HistLan* F3v; *SkarŻyw* [197]; *CzechEp* 178; W pieluřzkiř był vwiniony/ we źłobie połózony/ pierřiami karmiony *LatHar* 272, 502, 517, 530, 548, 724; A biáda brzemiennym y pierřiami karmiącym [*nutrientibus*] w one dni. *WujNT Luc* 21/23, *Matth* 24/19, *Mar* 13/17, *Luc* 23/29; *SkarKaz* 278b; *GosłCast* 23.

»piersi podawać« = *karmić pierřią* (1): tzałuiąutz ij oblapiąiätz k łobie go [*Maryja dziećiątko*] przitulila/ pierfi paniéřłkié iemu podawała/ grzála/ tolila iako nálepiey vmiała. *OpecŻyw* 15v.

»piersi (matczynych, *a.* (od) matki swej) pożywać, używać; piersi (matczyne) ssać« [*w tym. o Chrystusie (14)*] = *sugere ubera PolAnt, Vulg [szyk zmienny] (17:1;4):* Dziecię pierfi panieńfkich/ pożywá z nieba pełnych *OpecŻyw 21, [80]; PatKaz II 35, 38, 70v; PatKaz III 112; MurzNT Luc 11/27; GliczKsiąż D4, K2; Gdzieby więc kto ktorego kolwie Żydá od nawiętffego do namnieyffego/ áż do tego co pierfi ieffcze pożywa/ bronil/ then [...] mękami nędzon oędzie Leop 3.Mach 3/20; Mącz 181b; LeovPrzep H4v; RejPos 77, 79v; SkarŻyw 2, 112; ArtKanc C4; Błogołławiony żywot który cię nošil/ y pierfi ktoreš słał. *WujNT Luc 11 /27 [przekład tego samego tekstu: OpecŻyw [80], MurzNT, RejPos 77, 79v, WujNT 242, SkarKaz)(4, 579b], s. 242; SkarKaz)(4, 579b; KlonWor 65.**

»przysadzić (*a.* przysądzać) do piersi« = *admittere ad ubera Mącz (2):* A żonam ktore przez mężow dzieći miály kazał nofy y pierfi obrzynáć/ á drugim do pierfi łzczeniétá przyfadzác *BielKron 348; Mącz 225c.*

»u piersi dziećię trzymać, dziatki dierząca; dierzienie przy piersiach« = *suctus Mącz [szyk zmienny] (2:1;1):* Dołyć iefft (Iako Auicenna piŕze) dwa razy albo trzy przez dzień v pierfi dziećię trzymać. *FalZioł V 35v; BielKron 433v; Mącz 428a; A biedá będye brzemiennym álbo dzyathki v pierfi fwyh dierzącym [nutrientibus Vulg Matth 24/19] ná ony czáły. RejPos 258v.*

»u piersi (matki swojej *a.* macierzyńskich) wisieć« (4): Ieffczem v pierfi wišiał nędzný matki fwoiý/ A iużem był w opiece/ liché dziećko/ twoiý [de ventre matris meae Tu es protector meus Vulg Ps 70/6]. *KochPs 103; SkarŻyw 27, 112; CzahTr B3.*

»wroćić się do piersi macierzyńskich« [*ironicznie o czyješ niedojrzałości*] (1): tobie Alexándrowi łudze náłzemu przykázuiemy y powiedamy/ áby ŕie wroćil do domu do pierfi mácierzyńfkich [*et requiesce in sinu matris tuae HistAl*]/ áby ŕie ieffcze včzył męštwu *BielKron 124.*

»od piersi zostawić, odsadzić (*a.* odsadzać), odjąć; (od piersi (macierzyńskich *a.* matczynych *a.* matki)) (z)ostawion(y), odjęty, odsadzony« = *ablactare PolAnt; ablactatus Vulg, PolAnt [szyk zmienny] (2:2:1;4:2:1):* *WróbŻołt 130/2; prošłę niekárzy mię moy pánie iná káznjá iedno iako mátká karze dziećię/ gdy ie od pierfi odeymie RejPs 198; Leop Ps 130/2; BibRadz Gen 21 arg, 21/8, 1.Reg 1/23, Is 11/8; CzechRozm 148v; A gdy go [Sara Izaaka] odładzić od pierfi miálá: včzynil Abráham wielki obiad ná dzień odładzenia iego SkarŻyw 285, 335; LatHar +7v; PowodPr 46.*

Wyrażenia: »(jak ssące) dziećiątko (*a.* dziatki) u piersi (matki)« = (*jak*) niemowlę (3): á tak dziatki vpierfi maią ŕie ŕtrzec tego zielia wšzelkim obyczaiem *FalZioł I 8c; LubPs dd2; SkarKaz 520a.*

»jeszcze przy piersiach leżący« = niemowlę (1): á vczynilešmi ofobie dobrá nádzieię ieffcze przy pierfiach leżacemu [*ab uberibus matris meae Ps 21/10*]. *RejPs 31v.*

»piersi suche [= *nie mające pokarmu*]« = *ubera arentia Vulg, PolAnt (2):* Day im żywot bes dzieći y pierfi fuche. *Leop Os 9/14; BudBib Os 9/14.*

Wyrażenia przyimkowe: »od piersi matki, macierzyńskich« = *w dzieciństwie, od dzieciństwa (3:1):* Bowiem ty iefftes ktoris mie wyrwał z żywota, nadzieio moia od pierfi matki moiey [*spes mea ab uberibus matris meae Vulg Ps 21/10*] *TarDuch A3 [przekład tego samego tekstu LubPs]; RejPs 103; LubPs Fv; co ŕie tycze ŕyná Ianá/ tego iednego mamy/ kthorego bronioycowška miłość/ zwłáłczčá w młodych lećiech/ od pierfi mácierzyńfkich w obce ręce dáć komu BielKron 253.*

»(jeszcze) u piersi (macierzyńskich a. matecznych)« = *w niemowlęctwie* (3): *KochPs* 30; *BielKron* 160v; O świętym Mikołaiu piżą/ iż ielzce v pierśi mácierzyńfkich pościć poczłą *SkarKaz* 42a.

Przen (10) : Welećie lie z Ieruzálem/ á rozráduycie lie w nim wżyftcy ktorzy ie miłueicie: [...] ábyście zřáli y napełnili lie od pierśi poćieffenia iego: żebyście doili/ y rofkofłami opływali od wřfelákiey flawy iego. *Leop Is* 66/11; Ten vmiera w síle dořkonáłości řwey/ wżytek dořtáteczny i vpokoiony. Pierli ie⁶⁰ pełne mleká/ á řzpikiem (kařda) kořć iego oblewa řię. *BudBib Job* 21/24.

Zwrot: »jakoby piersiami karmić« (1): ři wżyřcy/ ktorzy řłowo Boże duchownie w řercu poczynaia/ co bywa řłucháiać: á poczęte rodzą/ y iákoby pierřiami karmia/ gdy řłowá řlyřzáne⁶⁰ řtrzegá y pełnia ie. *WujNT* 243.

Wyrażenia: *peryfr.* »okrutnych tygrysow piersiami karmiony« = *nieczuły, zły* (1): Gdy řtráćim co drogiego wřdyć muřim żáłowáć? Nie s Kaukařowych řkał iestem národzony/ Nie okrutnych Tygryřow pierřiamich karmiony *WisznTr* 9.

»u piersi řřacy« = *niedořwiadczony* (1): Ieřli táki Prorok przyznawa řięmnořci niewmieiętnořci řwoiey: á my máłudcy y v pierři řřacy/ iáką nocą niewiařomořci ogárnieni iestefmy. *SkarKaz* 81a.

a) *O Kořciele karmiaćym wyznawców nauką Chrystusa* (4) : Tenże kořcioł mátką řię teřz zowiáć/ dáie znáć iż řię pirwey z mátki vrodzić y iey dziećięciem zořtáć/ teřz potym v iey pierři żyć/ y iey dziedziftwá vżywáć/ kářdy muři. *SkarJedn* 7.

Fraza:»uřchły piersi moje« = *nie mogę dostarczáć nauki* [o Kořciele Wřchodnim, ktory zerwał z Rzymem] (1): [stolica carogrodzka mówi:] iam iuř Mátká porzucona/ wzięłám zá grzechy moje dwoie karánie/ owdowiálořć y niepłodnořć: iuř vřchły piersi moje/ karmić was y wychowáć nauką zbáwienną nie mogę. *SkarJedn* 403.

Zwrot: »piersiami karmić się« (2): *SkarJedn* 10; Vćiekamy řię do řtolice wářzey/ iáko do matki/ chcáć řię pierřiami iey kármić. *SkarŻyw* 394.

b) *O ojczyřnie* (1) :

Zwrot: »piersiami wychowáć« (1): [Polska ziemia mówi:] Potráćilám cne ony řwey oyczyřny řługi. Ktorychem dořć pierřiami řwymi wychowáłá/ Y práwie na wżyřtek řwiát wřzędzie rozřlyłá. *BielSen* 18.

a. *O postaci fantastycznej* (2) : Smokowie wyřłżyli pierři řwe [dracones eduxerunt mammam] á karmili mlekiem řzczeńiętá řwoie *BibRadz Thren* 4/3; *BudBib Thren* 4/3.

3. *Przód szaty* (2) : Ná tey řzácie ma być druga řzátá zwirzchu krotka nád koláná (zowá Ephod) [...] po kráioch brámowány perlámi y złotem y kámieñmi cudnymi/ máiać ná pierřiach otwor ná řzerz y ná dłuř ná dłoñ gránowity *BielKron* 34, 34.

Synonimy: **2.** *cyc, cycek, sutek.*